

КЫРГЫЗ ЭЛИНДЕГИ ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН ЭЗЕЛКИ СИСТЕМАСЫ

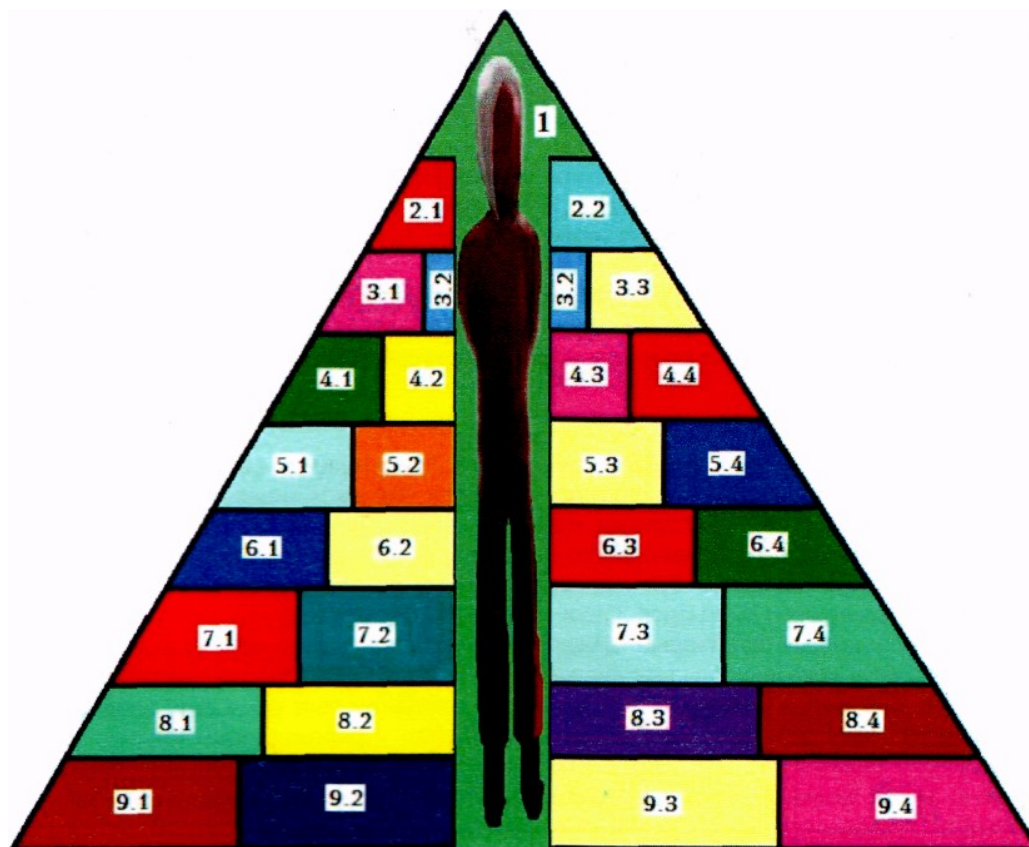
А. Аширалиев,
техника илимдеринин доктору,
Жалал-Абад мамлекеттик
университетинин профессору

Кыргыздар эң байыркы элдердин бири болуп эсептелээри талашсыз. Ондогон миң жылдык-тардан бери карай кылымдан кылымга өтүп келе жаткан тарбия берүүнүн эзелки өзгөчө системасы болбогондо, балким эл катары Жер бетинен жок болуп кетмекпис. Бул иште кыргыздардын тарбия берүүсүнүн эзелки системасынын түзүмүн тактоого аракет жасалды.

Кыргыздар тирүү жандарды үч түргө бөлүшкөн: периште, адам, жаныбар. Периштеге акыл-эс берилген, бирок сезим берилген эмес. Ал кимдир бирөөнү сүйө же жек көрө албайт, жөн гана Жараткандын көрсөтмөлөрүн ак ниеттүүлүк менен аткарат. Жаныбарга сезим гана берилип, ал эми акыл-эс берилген эмес. Ошондуктан алар өз сезимдерин баамдабастан, табигый инстинг менен канааттандырышат деп эсептешкен кыргыздар. Ошондой эле адамга акыл менен кошо сезим дагы берилген деп эсептешкен. Ошондуктан, адамга өз акылынын жана сезиминин катышынын тең салмактуулугун сактоо милдети жүктөлгөн, адам-дын сапатын ушул катыштын тең салмактуулугунан келип чыгуу аркылуу аныкташкан. Кыргыздар байыртадан эле акыл менен сезимдин тең же периште тарапка бир аз оогон салмактуулугун кам-сыз кылуучу тарбия системасын түзүшкөн. Тарбия берүүнүн бул системасын мезгил буйругун эске алуу менен, дайыма өркүндөтүп жүрүп отурушкан. Ушунун өзү кыргыздарды Жер бетинен жок болуп кетүүдөн сактаган.

Биз тирүү жандардын акылынын жана сезиминин катышынын болжолдуу схемасын иштеп чыктык, ал 1-сүрөттө келтирилди. Сунушталган схемадан, кыргыздардагы тарбия берүүнүн эзелки системасынын негизги максаты (башка элдердегидей эле) - адамда кандай кырдаал-да болбосун өз сезимин башкара билүү жана жаныбар тарапка "таразанын ташын" оодарып жиберүүгө жол бербөө сапатын калыптандыруу керектиги көрүнөт.

2-сүрөт. Кыргыздардын тарбия берүү (Тарбия бөрүү пирамидасы) системасы

Кыргыздарда адамдык акылдын жана сезимдин салмактарынын катышынын тең салмактуулугу туруктуу пирамида түрүндөгү тарбия берүү сис-темасы аркылуу камсыз болот. Бул системанын үлгүсү 2-сүрөттө келтирилди.

Бир улук- Кудай (Жараткан. Көкөтенир, Аллах);

Эки бийик:

2.1.- Атпай эл 2.2 - Ата мекен;

3. Үч күлүк:

3.1- Мезгил; 3.2 - Ой; 3.3 - Жел ;

4. Төрт ыйык:

4.1- Суу; 4.2- Нан; 4.3- От; 4.4- Туз;

5. Төрт ысык :

5.1 -Ата-эне; 5.2- Бала:

5.3- Жар; 5.4- Мал ;

6. Төрт таттуу:

6.1- Өмүр; 6.2-Үмүт;

6.3- Чындык; 6.4- Ынтымак;

7. Төрт ачуу:

7.1- Өлүм; 7.2- Оору;

7.3- Карылык; 7.4- Жокчулук;

8. Төртдос:

8.1- Акыл; 8.2- Билим;

8.3- Абийир; 8.4- Эмгек;

9. Төрт кас:

9.1- Жалкоолук 9.2- Ачкөздүк,

9.3- Уруулук, 9.4- Эки жүздүүлүк.

Көрүнүп тургандай, кыргыздардын тарбия берүүсүнүн эзелки системасы 9 катмардан жана 30

өзүнчө элементтерден турган туруктуу пира-миданы элестетет. Пирамида төмөндөгүдөй схема боюнча түзүлгөн: 1:1; 2:2; 3:3; 4:4; 5:4; 6:4; 7:4; 8:4; 9:4.

Кыргыздарда тарбия берүүнүн негизги институту үй-бүлө болгон. Үй-бүлөдө чоң ата менен чоң эне негизги тарбиячылар, ал эми үй-бүлөнүн калган мүчөлөрү - тарбиялануучулар болушкан. Качан гана ал үч муундан (чоң ата - уулу - небереси, чоң эне - келин - небере кызы) турган учурда үй-бүлө толук кандуу болуп эсептелген. Чоң ата жана чоң эне турмуштук эң маанилүү маселелерде чоң тажрыйбалуу келип, жашоодо туура багытты жүзүндө нөлдөн баштап калыптандырышкан. танлап алууда баласы менен келинине акыл-насаатын айтышчу, ал эми неберелердин дүйнөгө болгон көз караштарын алардын жашоосунун эң сезимтал (сензитивдүү) мезгилинде алар менен түздөн-түз жана дайыма бирге болуу менен, иш жүзүндө нөлдөн калыптандырышкан.

Алар өздөрүнүн укум-тукумдарын болжол менен 30 талаптарды (отуз огожо) камтыган төмөнкү 9 насыят (тогуз сап) боюнча тарбиялашкан.

Чоң аталардын жана чоң энелердин өздөрүнүн укум-тукумдарына тогуз насыяты (Кыргыздардын тарбия берүүсүнүн негиздери)

1. "Он сегиз миң ааламды, анын ичинде адам-ды жараткан бир улук бар, ал Кудай" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын баштапкы пакети ушундай болгон. "Адамдын жарык дүйнөгө келиши - бул жалгызгана кудайдан" деп эсептешкен кыргыздар. Ошондуктан жашоодо жараткандын багыттарын тааныпбилүү жана ага баш ийүү жеке инсанды тарбиялоонун өзөгү болгон. Бул жерде негизги курал динболуп келген жана азыр дагы ал ошол бойдон калууда. Кыргыздар байыртадан эле адам баласына азырынча андан башка таасирдүү эч нерсе бериле электигин түшүнүшкөн. Ошондуктан, алар бирин-бири танбастан тескерисинче бирине-бири жардам берүүсү үчүн дайыма дин менен мамлекеттин ортосундагы өз-ара мамилени табууга умтулушкан. Андыктан кыргыздар азыркы шарттардагы күндөлүк турмушунда Теңирчиликтин, ошондой эле Исламдын баалуулуктарын шайкеш айкалыштыруу менен колдонушат.
2. "Алары болбосо адам өзүн өксүк сезе турган эки бийик бар, алар: атпай элин, ата мекенин" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын экинчи пакети ушундай болгон. Бул насыят өз элине жана өзүнүн мекенине болгон сүйүүнү, башкача айтканда - мекенчилдикке тарбиялоонун негизи катары кызматкылган. Кыргыздар кудай алдында бардык элдер жана улуттар бирдей экендигин түшүнүү менен, балдарын жалган мекенчилдиктен жана улутчулдуктан сакташкан. "Өзүңдү эр ойлосоң, башканы шер ойло" деген макал бекеринен айтылган эмес.
3. "Таптаганды, мингенди билбесең пайдалана албай турган үч күлүк бар, алар: мезгил (сеники), ой (сеники), жел (жердин атмосферасы - кудайдан)" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын үчүнчү пакети ушундай болгон. Ар бир адамга өзүнүн мезгили берилген. Адам ушул үч күлүктү өз учурунда багындырып алууга тийиш.
4. "Жер жүзүндө ысырапчылык менен пайдаланууга бир дагы кишинин акысы жок төрт ыйык бар, алар: суу, нан, от, туз" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын төртүнчү пакети ушундай болгон. Муну түшүнүү адамды сарамжалдуулук сапатка жана табият менен татулаш жуурулушуп жашоого тарбиялаган.
5. Алары болбосо адамдын өмүрү муздак, суз өтө турган терт ысык бар, алар: ата-эне, жар, бала, мал" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын бешинчи пакети ушундай болгон. Бул коомдун баштапкы ячейкасы болгон үй-бүлө институтунун негизги ишеними болгон.
6. "Адам баласы такыр тойбогон төрт ширин бар, алар: өмүр, үмүт, чындык, ынтымак" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын алтынчы пакети ушундай болгон.
7. "Каерде ширин болсо ачуу да кошо жүрөт. Адам баласына жагымсыз төрт ачуу бар, алар: өлүм, оору, карылык, жокчулук" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын жетинчи пакети ушундай болгон. Балдарды мындай ачуу сынактар башка түшкөндө сабырдуу жана чыдамкай болууга тарбиялашкан.
8. "Адамды дайыма алдыга сүрөгөн төрт ДОСу бар, алар: акыл, билим, абийир, эмгек" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын сегизинчи пакети ушундай болгон. Дал ушул төрт дос адамды адам кыла тургандыгына балдарды ынандырышкан. Балдарды акыл-эстүүлүккө, билимдүүлүккө, ак ниеттүүлүккө жана эмгекчилдикке үйрөтүшкөн.
9. "Адамды дайыма тунгуюкка түрткөн төрт касы бар, алар: жалкоолук, ачкөздүк, уурулук, эки жүздүүлүк" - кыргыздардын чоң аталарынын жана чоң энелеринин насыяттарынын тогузунчу пакети ушундай болгон. Кыргыздар бардык бактысыздык ушул төрт кастын айынан келип чыгат деп эсептешип, дайыма аларды жоюунун жолдорун издешкен жана балдарды эмгекчилдикке, көтөрүмдүүлүккө жана чынчылдыкка тарбиялашкан.

Көрүнүп тургандай, тарбия системасынын өзөгү бардык 30 негизги элементтерди бир бүтүндүккө бириктирүү менен, пирамиданын калган 8 катмарына өтүүчү бир гана Жаратканга ишенүү болгон. Азыркы турмуш кыргыз элиндеги тарбия берүүнүн эзелки системасы туура экендигин көрсөтүүдө.

Тарбия берүүнүн 30 таянычынын ар бири кеңири мааниге ээ жана бири-бири менен айкалышкан. Ар бири боюнча ченемдер иштелип чыккан, алардын чегинен чыгуу адамдын акылынын жана сезиминин тең салмактуулугун бузат.

Ушул түзүмдүн алкагында тарбияланган адам Кудайдан корккон, адамдардан айбыккан, өз элинин руханий баалуулуктарынын наркын билген, салтты сактай, улууларды сыйлай, кичүүлөрдү ызаттай билген, жол берилген нерсени жол берил-беген жоруктан айырмалай алган, сабырдуу болгон жана өз Мекенин чексиз сүйгөн. Ушул сапаттар кыргыздарды эл катары сактап келген.